

Jaargang 50 / 2022-4

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging Oud Ede
Verschijnt viermaal per jaar

Maatwerk voor elke client

POSTHUMA • SCHUTTE
NOTARIAAT

Molenstraat 11, 6711 AW Ede
0318 651414

info@posthumaschutte.nl
www.posthumaschutte.nl

OPTIEK SLOOF

Grotestraat 62 Ede 0318 - 640479

info@optieksloof.nl

Voorzijde omslag:

Wageningen is om een veelheid van redenen nooit aangesloten op het landelijke spoorwegnet. De oplossing: een stoomtram naar Ede, hier te zien op de Edeseweg in Bennekom. Zie pagina 9 e.v.

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

Traditiegetrouw is bij dit laatste nummer van 2022 de *contributiebrief 2023* bijgesloten met daarbij de goede wensen voor 2023, het laatste jaar vóór we ons honderdjarig jubileum vieren.

In 1924 werd de Vereniging opgericht. Alle reden om dit in 2024 te gedenken. Er komt een film, er komt een 'glossy' en natuurlijk komt er een feest. Hiervoor zoeken wij een *trekker*: iemand die het leuk vindt om dat feest met hulp van anderen te organiseren (zie ook pagina 12).

Met dit nummer sluiten we de 50e jaargang van De Zandloper af. *Frans van Oort* is al 25 jaargangen actief als redacteur en als schrijver van talloze artikelen, waarvoor hulde.

Het bestuur kijkt met veel plezier terug op de *Open Monumenten Dag*, die voor een groot gedeelte in het kader van de ENKA stond. Voorbereid met interessante lezingen door

Uitgave van de Vereniging Oud Ede jrg 50 -- december 2022

Schenkeningen	2
Een vuursteenafslag in de Sysselet	3
Bello - Wageningen-Ede	9
Documentaire 100 jaar VOE	12
Verhaal van Gelderland	14
Een Halve Eeuw Ede (slot)	15
Vakantie in Ede: De groenteboer	25
What's in a Name	27
Landgoed Planken Wambuis	28
Nieuwe leden	29
Bewoners Planken Wambuis	31

Janny Bloembergen en *Jaap van Ree* bezochten ruim 400 mensen het ENKA-complex. Ongeveer 1.000 mensen keken in de ENKA-schoorsteen naar de film *Draadloos* van Arnold Setz. De Vereniging mocht zeer gastvrij de mooie industriële kantoorruimte van Case Communicatie gebruiken en laten zien.

Aan de buitenmuur van Case hangt blijvend de plattegrond van een wandeling (2 km) over het ENKA-terrein waarbij de telefoon je gids is na downloaden (gratis): storytrails.eu/storytrail/historische-stadswandeling-ENKA-wijk-Ede.

Ter afsluiting van het ENKA-jaar hield *DirkJan List* op 2 november een lezing over 100 jaar mode en heeft onze zusterorganisatie *Historisch Museum Ede* op de tweede verdieping van Cultura de expositie '100 jaar ENKA-mode in beeld' ingericht.

Op 12 oktober 'zette *Peter Bijster* in een lezing uiteen waarom een weg die officieel Koningsweg heet, geen echte koningsweg is en waar de kaarsrechte koningswegen van stadhouder-koning Willem III wel liepen. Eén Koningsweg eindigde iets minder kaarsrecht in een jachthuis in Ede. (Zie het verhaal van Jan Kijlstra in *Zandloper* 2018-4).

In november is in samenwerking met het Gemeentearchief de *cursus Archiefonderzoek* gestart. In één dag tijd was de cursus volgeboekt. Het Bestuur hoopt dat de deelnemers zodanig enthousiast worden dat ze verder gaan spitten in het Gemeentearchief en geïnspireerd raken om hun bevindingen in een artikel in *De Zandloper* te publiceren. Begin 2023 komt er een tweede cursus waarvoor nog een uitnodiging komt.

Simon van de Pol, voorzitter

Schenken juli - oktober 2022

- Van D. Poot uit Bennekom ontving de Vereniging 23 glazen van Edese organisaties en bedrijven, nog zeven nagekomen albums met ansichtkaarten van Ede en een paar bonbondozen met Edese afbeeldingen. Daarnaast ook nog suikerzakjes en enige boeken die betrekking hebben op Ede.
- R. van de Pol uit Wijchen schonk ons ongeveer 100 oude ansichtkaarten.
- De Vereniging mocht een aantal zeer oude foto's van de heer R. van Ettikhoven uit Ede scannen, waaronder onbekende foto's van het Vluchtoord op de Ginkelse Heide tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Keukenpersoneel in het Vluchtoord, waarschijnlijk van de kinderkliniek..

Een vuursteenafslag in de Sysselt

Durk Bouwman

Afgelopen mei overleed in Ede *Ed(uard) Zuurdeeg*, een amateur-archeoloog die zich met zijn grote kennis en behulpzaamheid naam wist te verwerven bij alle (amateur)-archeologen in Nederland (zie *De Zandloper* 2022-2). Ik leerde hem kennen in 1998 toen hij in het Historisch Museum Ede voor belangstellenden een cursus gaf over de archeologie in Nederland. Er ging een wereld voor me open, die aansloot bij de kennis van de geologie van het laatste grote tijdvak, het Kwartair, die ik bij mijn studie fysische geografie had meegekregen. Ter afsluiting van de cursus nam Ed ons op excursie mee langs prehistorische akkertjes en grafheuvels waar de omgeving van Ede zo rijk aan is.

Bij Ed en Corry thuis was er dan soep, waarna we een rondleiding kregen in de kelder onder zijn huis. Ed was er jarenlang als de kippen bij geweest wanneer er in de omgeving ergens werd gegraven en dat had een uitgebreide collectie aan vuurstenen gereedschap en prehistorische keramiek opgeleverd. Bovendien had hij door zijn jaarlijkse reizen naar de Sahara vooral van het gereedschap van de Neanderthaler een grote kennis verworven.

Een eigen vondst

Was het toeval? In september 2002 liep ik gebogen over een voerakkertje in De Sysselt. De akker was net geploegd en het had geregend. De vele verschillende soorten steen in de grond die door de regen goed zichtbaar waren, boeiden me als kind al wanneer ik de door mijn vader vers geploegde voren nazocht. En ineens: verhip! Daar lag aan de oppervlakte iets wat me intuïtief deed beseffen dat het de sporen droeg van mensenwerk. Het is mogelijk dat ik het ook herkende, doordat Ed ons er het nodige van had laten zien: een door mensen gemaakt stuk stenen gereedschap, algemeen aangeduid met het woord *artefact*. Ed en Corry waren zeer verrast toen ik ermee langskwam. *'Moustérien!'* was het eerste wat hij erover zei. *'Neanderthaler.'* Hij stuurde me ermee naar Suzanne van der Aa, destijds als archeologe in dienst bij de gemeente Ede, die het eerste rapport over de steen uitbracht.

Afbeelding 1:
De vuursteenafslag - boven: dorsale zijde; onder: ventrale zijde.
De lengte van hiel tot punt is ongeveer 7 cm. De breedte ca. 6 cm.

En Ed nam het voorwerp mee naar Leiden. Hun bevindingen: de steen was inderdaad mensenwerk. Tot dusver waren er wel wat incidentele vondsten gedaan van artefacten uit deze tijd in Brabant en Limburg, maar nog niet in deze omgeving.

Het zal niemand verbazen dat het me niet onberoerd liet ineens een stuk gereedschap in handen te hebben dat zo oud was, ergens tussen de 120.000 en 60.000 jaar. Typerend voor de hoge ouderdom was het prachtige patina aan de oppervlakte, een natuurlijk verweeringsverschijnsel. En dan van een groep mensen die geheel is verdwenen en over wie heel veel is gefantaseerd.

Een merkwaardig gegeven is dat de oudste groepen mensen hun gereedschappen maakten van het meest duurzame materiaal, namelijk *steen*. Dat heeft ertoe geleid dat we toch redelijk wat kennis over hen hebben kunnen verzamelen. En door vele vondsten uit de Noordzee in de afgelopen jaren en modern DNA-onderzoek wordt het beeld van de Neanderthaler steeds helderder. Zo maak je ineens even contact met een jager die ooit met een paar gerichte klappen op een ruw stuk vuursteen een dergelijk artefact kon maken. Tegenwoordig is niemand meer daartoe in staat, maar praktische archeologen zijn er na veel oefening achter gekomen hoe dit proces van maken in zijn werk ging. In de literatuur wordt een dergelijk artefact zowel *schabber*, *krabber* als *spits* genoemd.

Vuursteen

De krabber is gemaakt van een steensoort die we *vuursteen* noemen, naar het vroegere gebruik in musketten om er vonken mee in het kruit te slaan. Vuursteen komt veel op de Veluwe voor, maar in kleine stukken die meestal niet geschikt zijn om er gereedschap van te maken. Grote geschikte brokken zijn te vinden in bijvoorbeeld kalk- en mergelgesteente in Zuid-Limburg en de Ardennen. De Neanderthalers hebben dit materiaal daarvandaan meegenomen.

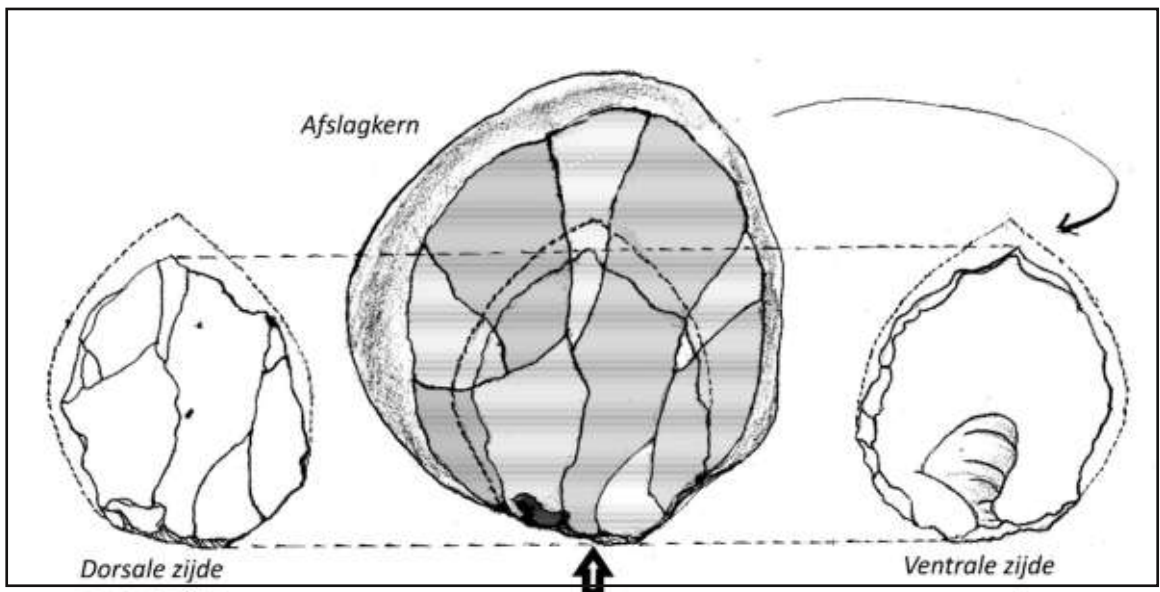
Het is een steensoort die lijkt op glas. Dat betekent dat het niet is gekristalliseerd, zoals graniet. Je slaat er gemakkelijk scherven af met een vlijmscherpe rand die je als mes kunt gebruiken, net als glas. Zo'n afgeslagen scherf laat net als bij glas een schelpvormig oppervlakte zien zoals ook de krabber die heeft: de ventrale zijde (zie afbeelding 1). Die snijrand is nu gekarteld en bot. Hij is waarschijnlijk gebruikt om huiden mee schoon te krabben en ligt voor dat doel dan ook opvallend goed in de hand. In Leiden werd de steen gedateerd in het vroeg-Moustérien in een verfijnde Levallois-techniek. Die periode ligt in het Midden-Paleolithicum, dat is de Oude Steentijd.

Maar voor de datering van de krabber moet ik eerst dieper ingaan op de techniek van het maken.

De Levallois-techniek

Van een stuk vuursteen, de afslagkern, wordt de ene kant van de krabber, de dorsale zijde genaamd, voorgevormd door het afslaan van een aantal schilfers met gerichte tikken met een andere steen op de zijkant (afbeelding 2).

Met een laatste tik (pijlje) wordt vervolgens de al voorgevormde scherf in één slag van de slagkern afgeslagen. De krabber laat aan deze kant, de ventrale zijde, een zogenaamde slagbult zien.

Afbeelding 2: Bewerkingstechniek van de krabber (tekening auteur)

De ‘onderkant’ van de krabber (afbeelding 3) laat een vlak stuk zien, het zogenaamde slagvlak. Dit is dus de oorspronkelijke oppervlakte van de moedersteen. Hierop is de laatste klap gegeven. Aan de onderkant zijn ook stukjes afgebrokkeld. Dit zijn sporen van de eerste bewerking. In vaktaal noemt men dit de ‘hiel’ van het werktuig.

Afbeelding 3: Het slagvlak.

De steentijdculturen zijn als regel genoemd naar de eerste plek waar een karakteristieke vondst is gedaan. De hier besproken techniek noemt men dus *Levallois*, naar het plaatsje Levallois bij Parijs. In de cultuur die hieraan voorafgaat was de techniek primitiever: van een stuk vuursteen werden vrij willekeurig stukken afgeslagen, maar het was toch herkenbaar als mensenwerk. Dit soort afslagen zijn in de groeve De Fransche Kamp achter het asielzoekerscentrum aan de Heelsumseweg en in de grote groeve van Kwinteloijen gevonden. Naar het Engelse kustplaatsje Clacton noemt men dit Clactonafslagen. Deze cultuur is een onderdeel van het Acheuleen dat vooraf ging aan het Moustérien.

De Levallois-techniek was technisch een flinke vooruitgang, omdat men zo de gewenste vorm al min of meer kon vastleggen. Daardoor ontstond een karakteristieke, steeds terugkerende vorm. De Neanderthalers namen deze werkwijze over, maar brachten de techniek wel tot een grotere verfijning zoals bij deze krabber. Die verfijning gaat door totdat men spreken kan van een nieuwe typerende cultuur: het *Moustérien*, naar de grot bij Le Moustier in de Dordogne waar deze stenen werktuigen het eerst tezamen met

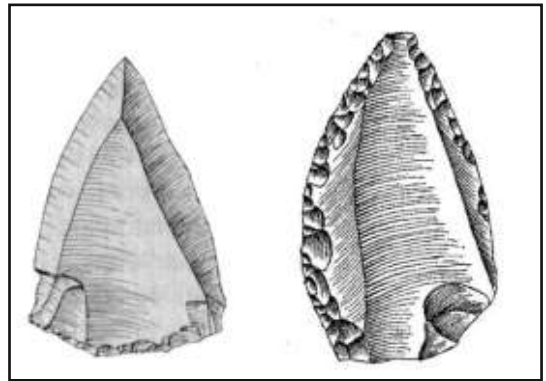
resten van Neanderthalers werden gevonden. Hiernaast een paar voorbeelden (afbeelding 4). In het Haine-dal in de Ardennen liggen de dichtstbijzijnde grotten waar Neanderthaler-artefacten samen met skeletresten zijn gevonden.

De Neanderthalers pasten in verloop van de tijd verfijningen toe door de afslagen met zogenaamde *retouches* aan de randen bij te werken (afbeelding 4). Door drukken of tikken met een ander hard voorwerp werden er steeds kleine schelpvormige schilfers afgeslagen. De rand van de krabber uit De Sysselt geeft de indruk op dezelfde wijze bijgewerkt te zijn. Maar volgens de deskundigen is de gekartelde rand hier een gevolg van natuurlijke beschadigingen door het eeuwenlang liggen tussen andere stenen die door werking van vorst en wind voortdurend in beweging waren (afbeelding 5).

Datering

Het schema op pagina 7 (afbeelding 6) geeft een overzicht van de samenhang van geologische en cultuurtijdvakken. Het vak met blauw (koud) en oker (warm) laat de openvolging zien van een aantal koude periodes, zogenaamde ijstijden of glacialen, en warmere periodes, zogenaamde interglacialen, gedurende de afgelopen 400.000 jaar. In werkelijkheid is dit verloop veel complexer, maar dit schema is wel veel duidelijker. Daaronder achtereenvolgens de steentijdperiodes, de cultuurperiodes, de mensengroepen en de bewerkingstechnieken. In de periode tussen ongeveer 200.000 jaar en 120.000 jaar geleden raakte Nederland vanuit het noordoosten tot aan ongeveer de Rijn bedekt onder een laag landijs. Deze periode noemt men de Saale-ijstijd, ook wel Riss-ijstijd genaamd. Brede tongen landijs drukten toen de ondergrond in Utrecht en Gelderland zijwaarts omhoog tot zogeheten stuwwallen. In deze tijd komen ook de Neanderthalers in beeld in vondsten rondom het Middellandse Zeegebied. Omdat de krabber dateert uit het begin van het Moustérien zou deze in principe al in de grond gezeten kunnen hebben voordat die werd opgestuwd, zoals met oudere vondsten in de al genoemde groeves De Fransche Kamp en Kwinteloijen. Hij zou dan dus al uit de Holsteinperiode daarvoor kunnen dateren. Maar een nadere bestudering van de plaats van de vondst brengt mij op een aannemelijker datering (afbeelding 7).

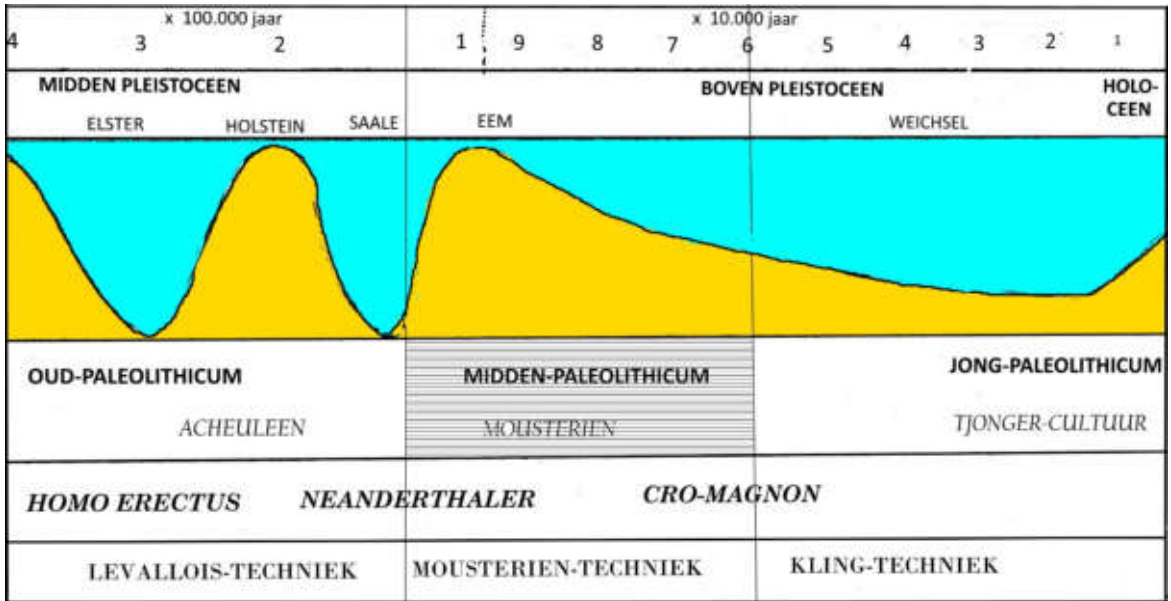
De krabber werd gevonden op het hoogste en tamelijk vlakke gedeelte van de stuwwal van De Sysselt. Door de hoogtelijnen met kleur uit te werken ga ik proberen dit te verduidelijken.

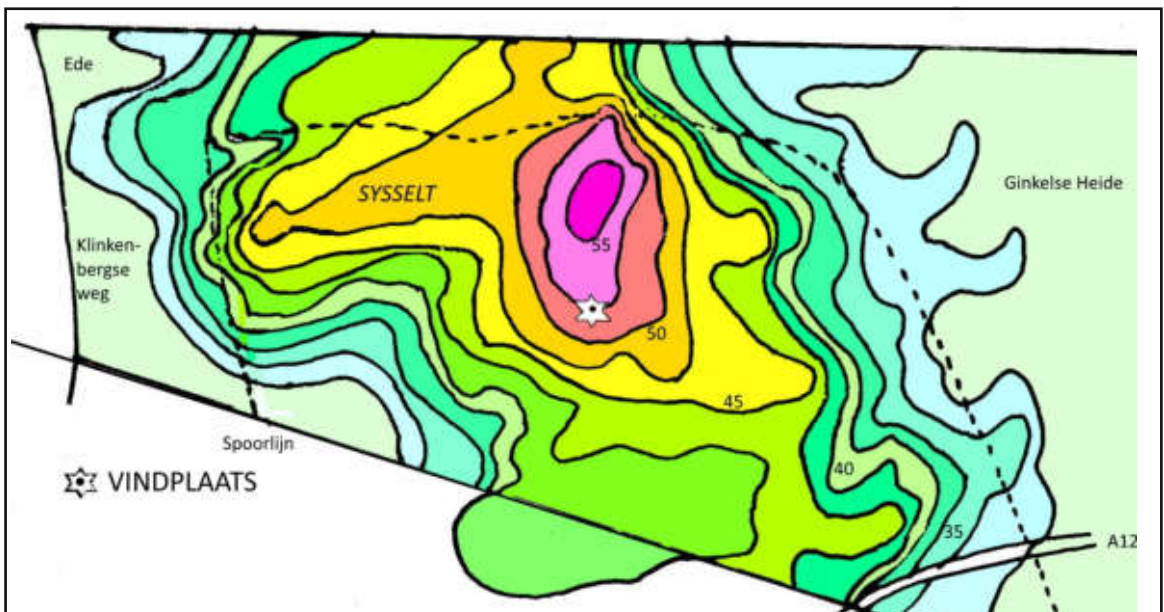
Afbeelding 4: Mousterien-werktuigen uit Europa. Links: Levallois-techniek. Rechts: Mousterien-techniek uit Saint-Symphorien in het Haine-dal.

Afbeelding 5: De beschadigde rand.

Afbeelding 6: Schema van geologische periodes en archeologische cultuur-tijdvakken. Vrij naar een schets van Eduard Zuurdeeg. Het gearceerde gedeelte geeft de periode aan van de vermoedelijke datering van de krabber. Het hoogtepunt van de Eemtijd wordt tegenwoordig tussen 125.000 en 10.000 jaar geleden geplaatst. De Tjonger-cultuur heet in de recente onderzoeken Federmesser-cultuur.

Afbeelding7: Hoogtekaart van De Sysseelt met vindplaats krabber; tekening auteur naar de hoogtelijnen op de topografische kaart.

De Eem-tijd

Na de Saale-ijstijd volgt er een warmere periode, die internationaal als de Eemtijd of Eemien bekend staat, naar het riviertje de Eem bij Amersfoort. Dit is de grote tijd van de Neanderthalers. Ze zijn goede lopers en trekken in de zomer vanuit hun grotten in de Ardennen naar het noorden op zoek naar rijke jachtgronden. Gedurende deze periode

stond het niveau van de zee hoger dan nu en de Gelderse Vallei was een zee-inham die reikte tot het huidige Veenendaal (afbeelding 8). Door het vele kwelwater vanuit de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug moet het zeewater een overgang hebben laten zien van zoet tot brak water en dus rijk aan vis en op vis jagende vogels en zoogdieren. Rondom moet veel moerasbos en riet hebben gegroeid met daarin nu uitgestorven dieren als wolharige neushoorns, dwergnijlpaarden, mammoeten, (reuzen)herten, bizons, wilde paarden en kleiner wild. Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat de jagers op de top van de stuwwal met uitzicht over de zee-inham een tijdelijk zomerkamp hebben gehad en daar de krabber hebben achtergelaten.

Afbeelding 8: Uitbreiding van de zee in Nederland in de Eemtijd (naar Zonneveld, 1964). De cirkel geeft de vindplaats aan.

Omstreeks 90.000 jaar geleden kwam er een einde aan de Eemtijd. Het werd opnieuw kouder en een nieuwe ijstijd, het Weichselien of Würm diende zich aan. Het landijs kwam toen niet verder dan Hamburg, en in Nederland heerste meestal een toendraklimaat. Langzaam verdween de Neanderthaler om plaats te maken voor de moderne mens in uiteenlopende cultuurperiodes. Door de permanent bevroren ondergrond kon het regen- en sneeuwmeltwater niet diep wegzakken in de ondergrond. Met de wel ontdooide bovenste grondlaag gleed het als modderstromen af naar lager gelegen terrein, zoals de huidige Gelderse Vallei. Zo werden overal dalen in de stuwwallen uitgeslepen. Het zand op de stuwwallen gaat ook verstuiven, zodat de vallei verder gevuld raakt met zand. Op de hoogtekaart van afbeelding 7 is dit goed te zien; vandaar de grilligheid van de hoogtelijnen. Maar boven de 50 meter bleef de vlakke top onaangetast en het is juist hier waar de krabber werd gevonden – aan de oppervlakte. En omdat de krabber sporen vertoont van winderosie, moet hij er zeer lang en in elk geval al vóór het midden van de laatste ijstijd hebben gelegen. In het schema van afbeelding 6 heb ik aangegeven uit welke periode de krabber waarschijnlijk dateert. Volgens Suzanne van der Aa is dat dan tussen 120.000 en 60.000 jaar geleden. Momenteel wordt het begin van het Vroeg-Moustérien al rond 140.000 jaar geleden geschat.

In verband met het instellen van een wilddrustgebied door Het Geldersch Landschap, de eigenaar van De Sysselt, is de vindplaats tegenwoordig niet meer toegankelijk.

Literatuur

Voor dit artikel heb ik gebruik gemaakt van de rapportages en commentaren van Eduard Zuurdeeg, Suzanne van der Aa (adviseur archeologie Gemeente Ede) en Eelco Rensink (Archis).

Eelco Rensink publiceerde samen met Ascon Spieksma in Westerheem, het tijdschrift van de Archeologische Werkgemeenschap in Nederland, in oktober 1987 een artikel over

enkele Middenpaleolithische artefacten uit de zandafgraving De Fransche Kamp te Wageningen.

In De Zandloper 2022-2 is een In Memoriam geplaatst voor Eduard Zuurdeeg. In 2013-3 is aandacht gegeven aan de verzameling van Zuurdeeg. Voorts is in de reeks Historische Cahiers Ede in de titel *Opgedolven Ede* eveneens aandacht geschonken aan het werk van Ed Zuurdeeg en de hier besproken vuursteenafslag (2007).

Corry Zuurdeeg en Frits Smit, fysisch-geograaf te Bennekom, dank ik voor het kritisch doornemen van dit artikel.

Bello, van Ede naar Wageningen

Jan Mars (*dit artikel verscheen eerder in Oud Wageningen 2022-1*)

Wageningen ligt zo'n tien kilometer van het dichtstbijzinde intercitystation, wat voor velen vreemd aanvoelt: een belangrijke stad met regiofunctie en een internationaal vermaarde universiteit, maar geen aansluiting op het spoorwegnet. In de bijna twee eeuwen spoorwegen in Nederland is meermalen overwogen een spoorlijn naar of langs Wageningen aan te leggen, maar steeds werkten de omstandigheden tegen. Wel heet het intercitystation sinds 1937 Ede-Wageningen.

Het is niet zo dat ze in Wageningen geen aansluiting op het landelijke spoorwegnet wilden. Het is vreemd dat de gemeente in 1840 niet deelnam aan de discussie over het tracé van de lijn van Amsterdam naar Arnhem. Onderschatte ze de potentie van het nieuwe vervoermiddel? Het is echter de vraag of Wageningse inbreng enig verschil zou hebben gemaakt. Het voorgestelde zuidelijke traject, van Utrecht via Maarn, Prattenburg

Geen verbinding met Arnhem, maar een stoomtrame naar Ede; Bello op de Bennekomscheweg in Ede (1913)

(tussen Veenendaal en Rhenen) en Wageningen door de uiterwaarden naar Arnhem, werd verworpen, omdat het de doorstroming van de Rijn bij hoog water zou belemmeren en omdat het de inundatie van de Grebbelinie in de weg zou zitten. Die argumenten hadden aan geldigheid niks ingeboet als de gemeente wel zijn duit in het zakje had gedaan. Er werd gekozen voor het noordelijke tracé, via Ede en Oosterbeek. Ede kreeg zijn eigen station, al lag dat midden in het niks op de hei, zowat twee kilometer, een half uur lopen, van de dorpskern.

Teleurgesteld

Bij volgende uitbreidingen van het spoorwegnet speelde Wageningen wel degelijk een rol. In 1875 bijvoorbeeld, toen de rijksoverheid zelf, wegens uitblijvende particuliere investeringen in het spoorwegnet, een spoorweg ontwierp van Amersfoort via Wageningen met een brug over de Rijn naar Nijmegen. Ook bij deze lijn kwam de landsverdediging in het geding, waardoor het uiteindelijke tracé ten westen van de Grebbelinie en over een spoorbrug bij Rhenen kwam te liggen. Wageningen had opnieuw het nakijken en reageerde teleurgesteld, omdat de stad, met 6.000 inwoners, waar net de Rijkslandbouwschool van start was gegaan, zichzelf van meer belang achtte dan Rhenen. Bovendien was er 500 gulden geïnvesteerd in het bewerken van de Tweede Kamer. Ook bij latere plannen kwam Wageningen in beeld, maar telkens viste de stad achter het net: een spoorlijn van Driebergen via Rhenen naar Arnhem, en een lijn van Rhenen naar Apeldoorn en Deventer. Maar toen in 1964 de NS kwam met een volgende variant op een spoorlijn van Rhenen naar Arnhem, wees Wageningen die van de hand: met het Uiterwaardenplan had de stad zelf ideeën over wat er in de uiterwaarden moest gebeuren - wat ook niet doorging.

Omnibus en paardentram

Toen rond 1880 een spoorverbinding definitief van de baan leek, richtte de stad zich op verbetering van de verbinding met Ede. Sinds 1862 reed er een omnibus voor negen tot twaalf passagiers en bagage van Hotel De Wereld over de grintweg naar het station. De Wageningse wethouder Dirk Vreede stelde in 1877 voor die omnibusverbinding te vervangen door een paardentram. Toen een ander plannen maakte voor een stoomtram van Nijkerk via Ede naar Wageningen, kwam de zaak in een stroomversnelling en stemde de gemeenteraad in met de exploitatie van een stoomtram van Wageningen naar het station in Ede.

Deze tram, voor passagiers en goederen, reed vanaf 1882 van het station op de huidige Stadsbrink over wat nu de Churchillweg is, langs de Plantenziektenkundige Dienst, over de Oude Bennekomseweg naar de Oude Tol en verder over de Grintweg naar Bennekom en het station. De tram reed dus door woonstraten, vlak langs de voorgevel van huizen, een situatie die tegenwoordig ondenkbaar zou zijn. Het gevaarte kreeg de bijnaam Bello, omdat hij voortdurend belde om iedereen te alarmeren.

In het begin reden er drie trams per dag, later zeventien. De tram mocht vijftien kilometer per uur, later twintig, maar in het centrum van Bennekom zeven, en een conducteur liep met een rode vlag voorop om ander verkeer te waarschuwen. In Wageningen verrees een spoorwegemplacement met rijtuigen-, locomotieven- en goederenloods en een stationsgebouw, en allemaal wissels en rangeersporen.

In 1937 was de concurrentie van de autobus te sterk geworden en kwam er op 13 maart

Het kopstation van de tramlijn naar Ede lag lag aan de Stationsstraat in Wageningen. Het emplacement met een locomotievenloods en een rijtuigenloods werd officieel geopend in 1882 en werd gebruikt tot 1937 (Utrechts Archief, collectie De Pater)

een einde aan de passagiersdienst. De tram werd goederentram en reed tot het nieuwe stationemplacement achter de Mouterij. In 1959 werd het stationsgebouw op de Stadsbrink gesloopt; het maakte in 1962 plaats voor 'café-restaurant-snelbuffet De Stadsbrink', ontworpen door de bekende architect Sybold van Ravesteijn. Ook dat is gesloopt, in 1982, zonder ophef, terwijl heel Wageningen te hoop liep tegen de sloop van het vervallen hoofdgebouw aan het Salverdaplein.

NS compenseerde de gemeente voor het verdwijnen van de personentramdienst met het hernoemen van het station in Ede: dat heet sinds 22 mei 1937 'Station Ede-Wageningen'. Op 28 september 1968 reed de laatste goederentrein van Wageningen naar Ede; in 1970 werden de laatste restanten van de rails weggehaald.

Een nieuw station in 2025

Het intercitystation Ede-Wageningen begon in 1840 als station Ede Staats Spoor, een houten barak op het eilandperron, in de volksmond 'de Keet' genaamd. De Keetmolen is ernaar genoemd. In 1878 werd het stationsgebouwtje gesloopt en vervangen door een

Links het huidige station dateert uit 1983 en wordt nu gesloopt; rechts een impressie van het nieuwe station.

echt stationsgebouw, dat in 1983 plaatsmaakte voor het huidige. Toen ook werd de hinderlijke spoorwegovergang vervangen door een voetgangerstunnel; meer naar het oosten werd voor auto's de Albertstunnel geopend. In zijn hoogtijdagen, rond 1900, was het station van Ede, al lag het wat verloren op de hei, in gebruik door de trein tussen Utrecht en Arnhem van de Staatsspoorwegen, de trein naar Nijkerk van de Spoorwegmaatschappij De Veluwe, en de tram naar Wageningen, die door de Nederlandse Rhijnspoorwegmaatschappij werd geëxploiteerd.

Het huidige intercitystation Ede-Wageningen is uit 1983 en voldoet niet meer aan de eisen van de tijd. Gemeente Ede, NS en ProRail bouwen een nieuw station 'met Veluwse uitstraling'. Eind 2023 wordt het nieuwe station in gebruik genomen; helemaal klaar is het in 2025.

Bronnen

Hans Bouter: *De trein gemist, maar niet de boot, de bereikbaarheid van Wageningen in de negentiende en twintigste eeuw*, in *Geschiedenis van Wageningen*, 2013.

J.J.P. Nijdam: *De geschiedenis van het spoor- en het tramverkeer in de gemeente Ede*, *De Zandloper*, 1995-3 en 1997-2.

H.J. Nijenhuis: *Van Rhijnspoorkeet tot intercitystation*, *De Zandloper*, 1983-2

W.J.P. Steenbergen: *Wielen naar Wageningen –'Bello', de stoomtram van Wageningen naar Ede, 1882-1937-1968*, Uitgeverij Pirola, Schoorl 1990.

Documentaire over het 100-jarig bestaan van de Vereniging Oud Ede

André Hartgers

Het idee een documentaire te maken over de 100-jarige geschiedenis van de Vereniging Oud Ede ontstond in het begin van 2019, toen het bestuur van de VOE opperde om, tijdens haar eeuwfeest in 2024, een fotoboek te presenteren. Daarover nadenkend kwam men tot de conclusie dat dit, naast alle fotoboeken die er al bestaan, een herhaling van zetten zou zijn.

In het tijdperk waarin we nu leven, zou een andere opzet meer tot zijn recht kunnen komen. Zo kan een documentaire over een 100-jarige, gelardeerd met digitale technieken, meer tot ieders verbeelding spreken en meer aansluiten bij de ontwikkeling van een historische vereniging die niet vastgeroest zit in bestaande opvattingen, maar oog heeft voor nieuwigheden. Geen gemakkelijke opgave als je ervan uit moet gaan dat een documentaire niet langer mag duren dan maximaal vijftig à zestig minuten.

Het eerste idee was de inmiddels wat oudere Edenaren te interviewen die ons iets konden vertellen over het dorp Ede zoals zij dit in het verleden gekend hebben. Liefst ook mensen die geboren en getogen zijn in Ede en leefden in of zo kort mogelijk na de tijd dat de Vereniging in 1924 werd opgericht.

Het werd het al snel duidelijk dat we daar, gelet op de leeftijdscategorie, veel haast mee moesten maken.

In vrij korte tijd lukte het om een paar personen te interviewen. Echter, de corona-

De Grootestraat in 1924; links het pand waar de oprichting van de Vereniging in 1924 heeft plaatsgevonden

pandemie gooiden roet in het eten. Mede gelet op de gezondheid van onze oudste doelgroep bleek dat we moesten stoppen met de geplande opnames. Dat dit oponthoud door de aanhoudende pandemie helaas twee jaar zou duren, konden we toen niet vermoeden.

Toch gaf ons dat, ook gelet op de hoeveelheid filmmateriaal die we inmiddels hadden verzameld, de tijd om een en ander te heroverwegen. Daarbij bleek dat we al veel nuttige historische informatie over Ede en zijn bewoners hadden verzameld, maar dat die informatie vaak niet of minder bruikbaar was om te verwerken in de documentaire zoals we die voor ogen hadden. We moesten onze interviews meer concentreren op de historische relatie die heeft bestaan tussen de geïnterviewde en de Vereniging Oud Ede.

Gelukkig konden we na het eerste kwartaal van 2022 weer voortvarend aan de slag, waarbij we ook opnames maakten die vanuit de lucht ondersteund werden met dronebeelden.

Belangrijke items zijn de personen die aan de wieg hebben gestaan van de oprichting van de Vereniging en de plek (woning) waar de oprichting destijds heeft plaatsgevonden. Tevens blikken we terug op de activiteiten van de Vereniging en wat zij in al die jaren heeft betekend voor het historisch besef binnen de gemeente Ede. Verder wordt stilgestaan bij de bijzondere objecten die in de loop der jaren werden verkregen en blikken we terug op de twee musea waarin de Vereniging Oud Ede en het Historisch Museum Ede zich in de loop der jaren verder konden ontplooiën.

Het doel is om aan het begin van 2024 gereed te zijn met de documentaire. Hoe fantastisch zou het zijn als dit ook het moment zou zijn waarop de Vereniging weer zicht heeft op een eigen onderkomen in de vorm van een museum.

Verhaal van Gelderland

Onlangs is verschenen *Verhaal van Gelderland, de geschiedenis van Gelderland – van de vroegste tijden tot nu* – in een compleet en rijk geïllustreerd overzicht. In vier boeken behandelt *Verhaal van Gelderland* alle belangrijke thema's uit het Gelderse verleden. Van de mysterieuze grafheuvels op de Veluwe tot de machtige hertogen van Gelre. Van orde-lijke Romeinse legerkampen tot weelderige adellijke landgoederen. Van de gewelddadige verovering van Grol tot de mislukte slag om Arnhem.

Verhaal van Gelderland, een project van *Erfgoed Gelderland*, is een integrale en chronologische geschiedenis, waarin politieke, economische, sociale en culturele processen per periode in onderlinge samenhang worden beschreven. Elk boek bestrijkt een eigen tijdvak en is rijk geïllustreerd met honderden afbeeldingen, waaronder tientallen nieuwe kaarten en tekeningen:

- Gelderland voor het Gelderland werd (tot het jaar 1025)
- Gelderland als zelfstandig graafschap en hertogdom (1025 tot 1543)
- Gelderland als Nederlands gewest (1543 tot 1795)
- Gelderland in het Koninkrijk der Nederlanden (van 1795 tot 2020)

In het kader van het verschijnen van *Verhaal van Gelderland* organiseert de Vereniging Oud Ede in samenwerking met Erfgoed Gelderland op vrijdag 9 december een 'Geschiedeniscafé', met als centraal thema 'De Gelderse Vallei, waterrijk grensgebied'. Na een eerste inleiding over de net verschenen uitgave, gaat hoofdredacteur en hoogleraar Gelderse Geschiedenis *Dolly Verhoeven* in op de vraag hoe de Gelderse Vallei past in het grotere verhaal van Gelderland. *Rudolf Bosch*, een van de auteurs van *Verhaal van Gelderland*, gaat in op afwatering en ontginning in de regio in de middeleeuwen. *René Arendsen* (bekend als een van de Ridders van Gelre bij Omroep Gelderland) praat de middag aan elkaar en gaat in gesprek met de deelnemers.

Aan het eind van het geschiedeniscafé worden vertegenwoordigers van historische verenigingen en andere aanwezigen uitgenodigd om 'op de zeepkist' te stappen en binnen één minuut hun historische publicaties, initiatief, samenwerking of evenement onder de aandacht te brengen.

Atrium Cultura, Molenstraat 45, 6711 AW Ede, 17:00-19:00 uur. U kunt zich aanmelden door een mail te sturen naar info@oudede.nl. Bij binnenkomst wordt er koffie en thee aangeboden. Overige dranken en broodjes zijn voor eigen rekening.

VERHAAL VAN
GELDERSE VALLEI -
WATERRIJK GRENSGEBIED

LOCATIE:
CULTURA EDE,
MOLENSTRAAT 45, EDE

DATUM EN TIJD:
9 DECEMBER 2022
17:00 - 19:00 UUR

**GELDERLAND
GESCHIEDENISCAFÉ**

in samenwerking van Vereniging Oud Ede en Erfgoed Gelderland

Een Halve Eeuw Ede - 10 (slot)

Carel Verhoef

Einde homogene Edese samenleving

In 1897 maakte de Baarnse onderwijzer T. Pluim een wandeling door Ede, *'de groene poort die toegang verleent tot de door hun wilde woestheid zo imponerende Veluwe.'* Het Maanderzand was toen nog een zandverstuiving, de Maanderbuurt bestond uit boerenhuizen met rode of rieten daken en de Sterrenberg werd bewoond door jonge dames en pensiongasten. De Paasberg was ook toen al een attractie vanwege het prachtige uitzicht op het half in het groen verscholen dorp. Schoolmeester Pluim raakte in vervoring door wat hij daar aanschouwde. Het bracht hem tot de volgende idyllische, bijna paradijselijke beschrijving: *'Een treffend panorama ontrolt zich voor uwe oogen. [-] Kalm en vredig liggen de woningen daar voor u, zich groepend om de kerk en den toren, die zich als haar trouwe wachter hemelwaart beurt.'*

Dit artikel (het laatste van een serie van tien) is gebaseerd op een aantal gesproken columns van de auteur op Radio Ede FM over zijn boek *Ede 1850-1900 - Een Veluws dorp op de drempel van de moderne tijd*, Dieren, 2019 (in de boekhandel € 19,95; leden Vereniging Oud Ede € 16,50, verkrijgbaar in Cultura).

Toch was Ede geen paradijs en het was er lang niet altijd vredig. Tussen 1850 en 1900 zijn er verschillende keren ernstige ongeregeldheden geweest. Zij tonen aan dat de eeuwenlange homogene Edese samenleving op springen stond. De oorzaak lag bij de godsdienstige tegenstellingen. Die leidden tot verbitterde reacties jegens *'andersdenkenden'*. Godsdienst is een splijtzwam in de samenleving. Dat geldt

Panorama van Ede vanaf de Paasberg (foto ca. 1902-1906 - GA10612)

ook voor de Edese gemeenschap. Vooral na de afscheiding van de *'dolerenden'*, de latere gereformeerden, uit de Edese NH Kerk in 1887, was de situatie op godsdienstig terrein uiterst gespannen. De doleantie zorgde voor een diepe scheiding der geesten tussen hen die *'de Oude Kerk'* trouw bleven, de hervormden, en zij die uittraden, de gereformeerden. De scheiding der geesten liep dwars door families, vrienden- en werkkringen. *'Mensen die tot voor kort goede vrienden waren geweest, keerden elkaar nu de rug toe; hele families werden in twee vijandige kampen verdeeld.'*

In Bennekom moest de burgemeester in 1887 bij de hervormde kerk elke zondag militairen en veldwachters inzetten om gereformeerden en hervormden uit elkaar te houden. Men probeerde elkaars erediensten te verstoren. De dienst van eind juni werd door tien rijksveldwachters en 187 artilleristen uit Arnhem bijgewoond. Het aantal *'beschermengelen'* was bijna tweeënhalf maal zo groot als de tachtig aanwezige gelovigen. Na de dienst bestormden de dolerenden de kerk. Soldaten patrouilleerden met de blanke sabel door het dorp. Vechtpartijen tussen de leerlingen van de openbare school en de gereformeerde Cavaljé-school kwamen regelmatig voor. Als projectielen en slagwapens gebruikte de jeugd klompen, stenen en stokken. De tijd dat Ede één orthodox-protestantse kerk telde met één predikant, dat er één school was: de *'School onder de Toren'*, die tijd van eenheid was definitief voorbij.

De godsdienstige tegenstellingen betroffen niet alleen de strijd tussen hervormd en gereformeerd, maar ook de intolerante houding van de autochtone bevolking jegens andere geloofsopvattingen dan de orthodox-protestantse, en verder zaken als kermis, theater en dergelijke

Die houding was kenmerkend voor een gesloten orthodox-protestantse dorpsgemeenschap. Dat bleek bijvoorbeeld toen de familie Knuttel in 1890 het Leger des Heils toestond in het koetshuis bij hun villa De Stompekamp bijeenkomsten te houden. Maar het Leger des Heils werd in Ede als het *'Leger des Onheils'*, als *'dwaalleger'* beschouwd. De Edenaren waren vanaf de kansel vermanend toegesproken: *'Dwaalt niet, want God laat zich niet bespotten.'* Alleen al het zien van de Heilssoldaten werkte als een rode lap op een stier. Afgesproken werd het wespennest in het koetshuis voorgoed uit te roken. Een grote tierende menigte verzamelde zich bij de villa. De straatlantaarns sneuvelden als eerste, zodat het pikdonker werd. Met vereende krachten werd het hek rond de tuin omvergetrokken. Langs de straat lagen grote stapels stenen voor de vernieuwing van het wegdek. Die suïden weldra door de lucht. Zelfs vrouwen hielpen mee; *'ze droegen stenen aan in hun schorten'*. Ook de villa en de bloemenkas werden het slachtoffer. De enkele bezoekers van het koetshuis maakten

Villa Stompekamp, Amsterdamseweg, gebouwd voor dhr. Knuttel, eigenaar stoomzuivelfabriek (foto ca. 1903-1907 - GA13647)

dat ze weg kwamen. Rijksveldwachter Modderkolk schoot vergeefs in de lucht. In het tumult werd hij onder de voet gelopen, kwam ten val en brak zijn been. Burgemeester Van Borssele verscheen te paard en zag kans de menigte te verspreiden. Vanuit Arnhem werd een afdeling militairen opgetrommeld en voor enige tijd in Ede ingekwartierd. Toen Justitie een onderzoek instelde, bleken de daders onvindbaar. Niemand wist iets, niemand werd veroordeeld, want niemand had iets gezien. Het bekende zwijgen van een gesloten dorpsgemeenschap.

Dergelijke acties tonen aan hoe men destijds in Ede omging met zaken die niet overeenkwamen met de heersende religieuze opvattingen en de daarvan afgeleide moraal. Andere meningen werden met grof geweld geweerd. Men nam eenvoudig het recht in eigen hand.

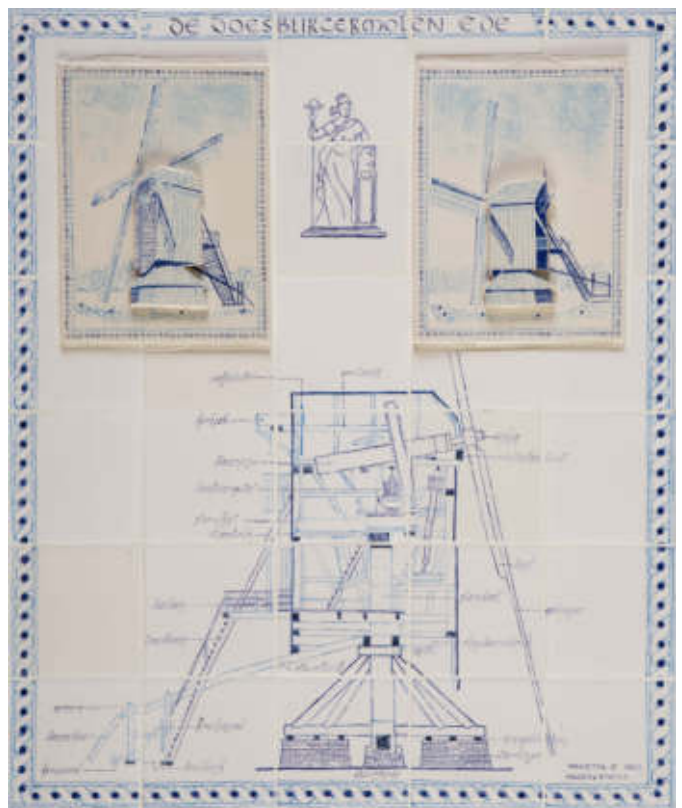
Heel langzaam veranderde in Ede de eenheid in leefomstandigheden en cultuur van de dorpingen. In het dorp van boeren, schaapherders, handwerkslieden, middenstanders, molenaars en enkele 'notabelen' waren vrijwel alle activiteiten afgestemd op de agrarische sector in en rond Ede en op de levensmiddelenvoorziening van de inwoners. Velen in het dorp hadden naast hun gewone beroep een boerderijtje met wat vee. *'Zij bebouwden hun hof en hun land, ze mestten hun varkens, zij hielden hun geiten of koeien, hadden paard en wagen. Dat ging langzamerhand voorbij.'*

Door de aanleg van de spoorlijn in 1845 en het verharden van het wegennet werd het isolement van Ede, zij het uiterst traag, doorbroken. De eerste kleine industrietjes verschenen en verdwenen ook weer. Toch waren zij het die de stoommachine in Ede introduceerden en daarmee wezen zij dit zuiver agrarische dorp de weg naar industrialisatie. Het betekende het begin van het einde van de exclusief op de agrarische sector georiënteerde Edese dorpsgemeenschap.

De deel (achterhuis) van een boerderij in Ede, ca. 1900 (GA27474)

De Doesburgermolen, de oudste nog bestaande windmolen van Nederland. Het tegeltableau is in 2007 ter gelegenheid van 'het jaar van de molen' vervaardigd door Marieke Bouman (kunstenares, Lunteren) en Leendert van der Plas (keramist, Ede). (Tegelmuseum Otterlo, inv.nr. 10292)

Huize De Hooge Paaschberg, Arnhemseweg Ede (foto ca. 1910-1925)

Er arriveerden steeds meer nieuwe inwoners, van wie een deel niet geheel onbemiddeld was. Zij lieten villa's bouwen aan de Stationsweg en elders, zoals Reehorst, Sterrenberg, Zonneberg, Hooge Paaschberg en Chasselay. Ede raakte in trek bij gepensioneerden, vakantiegangers en mensen die voor hun gezondheid naar de Veluwe wilden. *'De culturele eenheid was gebroken: in levenswijze en kleding kwam verandering; men kon langzamerhand aan het uiterlijk zien, wie boer was en wie in 't dorp woonde.'* De tijd dat het dorpsbeeld uitsluitend werd bepaald door witte kanten mutsen en lange zwarte rokken, door zwarte petjes, blauwe kielen en blank geschuurde klompen, die tijd was definitief voorbij.

Met de veranderingen op sociaal en economisch gebied kwamen er ook nieuwe opvattingen; *'de traditionele autoritaire en bevindelijke mentaliteit werd aangetaast.'* Steeds groter werd het aantal religieuze overtuigingen, steeds diverser de maatschappelijke opvattingen. De autochtone bevolking

Veluwse klederdracht. Demonstratie wol spinnen (foto 1964 - GA34307)

distantieerde zich van de ‘nieuwlichters’, beducht als zij was voor het verloren gaan van de oude godsdienstige waarheden en de daaraan gekoppelde morele waarden en normen. Oude dorpse kenmerken zoals een sterke sociale controle en burenplicht, raakten in onbruik.

Heel geleidelijk evolueerde Ede van een homogene, agrarische, geïsoleerde, gesloten, orthodox-protestantse Veluwe dorpsgemeenschap naar een open, geïndustrialiseerde, veelkleurige, multiculturele, multireligieuze en multi-etnische samenleving. Maar dan zijn wij al ver over de drempel van de twintigste eeuw. De eerste aanzet tot al die veranderingen ligt echter in de periode 1850-1900.

Ede in ‘die goede, oude tijd’

Tussen 1850 en 1900 steeg het aantal inwoners in de gemeente Ede van 8.967 naar 15.195. Bijna een verdubbeling. Men woonde op de ontgonnen gronden, omringd door heide, zandverstuivingen en bossen. In dit rustieke Veluwe dorp kabbelde het leven rustig voort. De tijd van burgemeester Van Borssele, 1860-1896, wordt in de Geschiedenis van Ede herinnerd als ‘die goede oude tijd’. De auteur geeft een lyrische beschrijving: *‘Hoe kalm de rust, hoe talrijk de kudden schapen op de heide, hoe vreedzaam de bevolking, hoe genoeglijk de gemoedelijke omgang der dorps- of buurtgenoten. Hulpvaardig stond men voor elkander klaar.’* Men droeg als laatste burenplicht gezamenlijk een overleden buur naar de begraafplaats.

Die ‘goede, oude tijd’ in dit ongerepte boerendorp had ook een schaduwzijde van keihard werken op het land voor 75 à 80 cent per dag en van zware lichamelijke arbeid als ambachtsman tegen een loon van 10 à 12 cent per uur. Vrouwen en kinderen verdienden nog (veel) minder.

Schaapherder met zijn kudde bij de schaapskooi op de Ginkelse Heide. (GA 24877)

De boeren bewerkten de ‘weerbarstige zandgrond’, schraal en met een minimale opbrengst. Er werd lang en hard gewerkt. *‘De haan was de wekker van het boerengezin.’* Dat betekende dat in de zomer de werkdag om vier uur begon en eindigde bij zonsondergang. De kinderarbeid verdween hier pas met de invoering van de leerplicht in 1901. De opbrengsten waren allereerst voor eigen levensonderhoud en voor de belastingen. Bleef er nog iets over dan was dat voor zeep, azijn, zout, tabak, werktuigen en vee.

Sociale voorzieningen voor wie werkloos was of niet meer kon werken bestonden nog niet. Voor het overgrote deel van de Edese bevolking was elk jaar het ‘leven’ meer een kwestie van ‘overleven’.

Tussen hen en de kleine, rijke bovenlaag bestond een grote kloof. Treffend geïllustreerd’ door de kunstschilder Willem Witsen. Tegen het eind van de negentiende eeuw schreef hij aan de componist Alphons Diepenbrock en diens vrouw: *‘Duurt niet lang meer dan bloeien de bloemen, dan moet je samen eens komen, je kunt hier heerlijk wandelen.’*

Vanuit zijn riante villa Zonneberg schreef hij aan zijn vriend Jean Toorop: *‘Wij wonen hier heerlijk. ’t Is hier een mooi land, vooral in de winter.’*

Zeer velen in Ede hadden de grootst mogelijke moeite om juist dat jaargetijde door te komen.

In 1872 vroeg veldwachter Engelman aan B&W hem eervol ontslag en pensioen te willen verlenen. Hij had een uitgebreide ‘bewakingskring’ (buurt) en was de middelbare leeftijd al gepasseerd. In de gemeenteraadsvergadering deelde de burgemeester de raadsleden mee: *‘dat ont-slagene zich voortdurend aan dron-*

Boerenbedrijf anno 1850-1900. Tegeltafel met een landschap met koeien, vervaardigd in Utrecht door de fa. gebrs. Ravesteyn (Tegel-museum Otterlo, inv.nr. 03977)

Huize Zonneberg, waar de kunstschilder Willem Witsen tussen 1893 en 1902 een aantal maanden per jaar verbleef (HME330220)

kenschap schuldig maakte en aan hem als hoofd der politie veel last veroorzaakte, waarom B&W hebben gemeend dat de ontslagene niet voor een pensioen in aanmerking kan komen. Het voorstel werd met algemene stemmen aangenomen. Op welke manier de heer Engelsman sindsdien in zijn levensonderhoud voorzag, vermeldt het gemeenteraadsverslag niet. In zulke gevallen kwam men ten laste van zijn kinderen, de familie, de liefdadigheid en de kerk.

In die ‘goede, oude tijd’, in 1899, vroeg een raadslid om een bijdrage of toelage voor het levensonderhoud voor B. van de Kaa te Lunteren. Deze was sinds 1862 onbezoldigd gemeenteveldwachter en particulier nachtwaker geweest. Het raadslid vroeg de raad op grond van billijkheid de heer Van de Kaa enig pensioen te verlenen. Het verzoek werd afgewezen. De raad had geen boodschap aan zevenendertig jaar onbezoldigd in naam van de gemeentelijke overheid orde en gezag handhaven; diezelfde overheid voelde geen morele plicht en schoof met groot gemak de verzorging door naar de particuliere en kerkelijke liefdadigheid.

Het was de tijd dat de ‘bedeelden’ tijdens de kerkdienst op de harde houten banken zonder leuning zaten en de notabelen een familiebank hadden met een hemeltje erboven. Toen alleen gegoede boeren en burgers tot de kerkenraad werden toegelaten.

Halverwege de negentiende eeuw was Ede een agrarische dorpsgemeenschap, waar de overgrote meerderheid van de autochtone bevolking conservatief en orthodox hervormd was. Een geringe minderheid was liberaal en gematigd hervormd en behoorde overwegend tot de nieuwe inwoners. Beide groeperingen respecteerden de opvattingen van de ander door zich inzake het gemeentelijke beleid zuiver pragmatisch op te stellen. Voor de orthodox-protestanten was de zondagsheiliging onbespreekbaar. De liberalen hielden daar rekening mee. Daartegenover steunden de orthodoxen enkele hervormingsplannetjes van de andere partij, mits die niet te progressief en vooral betaalbaar waren. Het was een kwestie van ‘polderen’. Het leidde tot in lengte van jaren tot uitsluitend op compromissen gerichte kortetermijnoplossingen. Voor ingrijpende vernieuwingen stond het gemeentebestuur niet open. De raadsleden stonden bekend als *‘mannen van erkende grote zuinigheid’*. Het gemeentelijke beleid kan omschreven worden als *‘voorzichtig passen op de winkel’*.

Meer vooruitstrevende gemeenteraadsleden hadden kritiek op het uitblijven van een spoorweg naar Barneveld-Nijkerk, op het ontbreken van bestrating in de dorpskernen, op de geringe straatverlichting, op het gebrek aan financiële middelen voor het lager onderwijs en op het afwijzen van het plan voor een uloschool. Zij vormden echter een geringe minderheid. En ook zij hielden vast aan het raadsbeleid van lage belastingen en een batig saldo aan het einde van elk jaar.

Afgezien van een nieuw gemeentehuis, enkele schoolgebouwen en onderwijzerswoningen, sintel- en grindwegen en het herstel van een paar kerktorens, *‘zelfs één die jaren scheef stond, weer in ’t lood gezet’*, zijn er noch door B&W, noch door de gemeenteraad tussen 1850 en 1900 aansprekende initiatieven genomen om Ede ‘op te stuwen in de vaart der volken’. Dergelijke initiatieven kwamen ook niet van de burgemeester die in die periode gedurende zesendertig jaar, van 1860 tot 1896, aan de

Edese gemeenteraad leiding heeft gegeven. Jonkheer Van Borssele was behalve burgemeester, gedurende dertig jaar lid van de Provinciale Staten van Gelderland, benevens lid van de Tweede Kamer van 1893 tot 1897 en jarenlang Kamerheer in buitengewone dienst van Z.M. de Koning. Hij moet geweten hebben van de mogelijkheden die elders werden benut om de economie van een regio te stimuleren. Uit de stukken blijkt niet dat hij in Ede een poging daartoe heeft ondernomen.

Jonkheer Van Borssele (1829-1903), van 1860 tot 1896 burgemeester van Ede (GA10109)

In het jaarverslag over 1851 werd opgemerkt dat de wolkammers in Gelders Veenendaal met toenemende armoede te kampen hadden als gevolg van de opkomst van *'wolfabrieken waar stoomwerktuigen gebezigd worden'*, onder andere in Stichts Veenendaal. Ontslagen en bedrijfssluitingen in Gelders Veenendaal waren het gevolg. In 1864 waren er in Gelders Veenendaal 43 wolkammerijen, in 1886 nog 15. Aan het eind van de eeuw waren alle wolkammerijen verdwenen. Noch B&W, noch de gemeenteraad kwam met initiatieven om de wolkammers te helpen. Als de gemeente niet zelf wilde investeren, dan had men van elders kapitaal kunnen aantrekken. De centrale ligging van Ede en de verbeterde infrastructuur waren pluspunten waar investeerders gebruik van hadden kunnen maken. Het gevolg was dat de armoede in Gelders Veenendaal nog groter was dan elders in de gemeente Ede. De enige Bank van Lening was in Gelders Veenendaal gevestigd. Wie geen geld meer had voor zijn eerste levensbehoeften, kon daar, met zijn waardevolle spullen als onderpand, wat geld lenen. Dat betekende in vrijwel alle gevallen dat men zijn gouden en zilveren sieraden en andere waardevolle voorwerpen kwijt was, want van terugkopen was geen sprake. Pandjesbazen berekenden woekerwinsten.

Wat Ede voorbijging

Aan het begin van de tweede helft van de negentiende eeuw kampte Nederland met grote problemen. 1845 was het jaar van de aardappelziekte waardoor velen aan de onderkant van de samenleving, voor wie de aardappel het hoofdvoedsel was, honger leden. In het volgende jaar werd het nog moeilijker, want toen mislukte de roggeoogst. Bovendien stierven in deze jaren velen door de uitbraak van mazelen, dysenterie, griep, malaria, cholera en tyfus. De levensverwachting in Nederland in 1850 was 37 jaar.

In de binnenstad van Amsterdam hing een verpestende stank van rondzwerfend afval en van vuil water in de grachten. Uit de vele kelderwoningen kwam een zurige, bedorven lucht. Tijdens een inspectie raakte stadsingenieur Van Niftrik tussen de Kalverstraat en de Nieuwezijds Voorburgwal door de walm die daar hing zodanig bedwelmd, dat hij door zijn collega's weer tot bewustzijn moest worden gebracht. In de grote steden waren het vooral de artsen die pleitten voor betere hygiëne, aanleg van riolering en zuiver

drinkwater. Deze artsen werden de ‘advocaten van de armen’. Het platteland bleef hierbij achter. Pas in 1932 kreeg het centrum van Ede riolering.

De boeren hadden vaak last van een gebrek aan water, hooi en gras, van het mislukken van de oogst en van sterfte onder het vee. Soms heerste er een muizenplaag. Wanneer een misoogst dreigde door slecht weer, dan *‘werden aller ogen hemelwaarts gewend, want alleen de Heer der natuur kon dien gewenschten oogst gebiedten.’*

Boerenbedrijf anno 1850-1900. Tegeltafel met een landschap met koeien en ploegende boer. Vervaardigd in Utrecht door fa. Gebrs. Ravesteyn (Tegelmuseum Otterlo, inv.nr. 00591)

De productie van granen, melk en aardappelen werd in grote delen van ons land mede door het gebruik van kunstmest sterk bevorderd, waardoor de eerste levensbehoeften voor ieder in voldoende hoeveelheden beschikbaar kwamen. De ‘grote omslag’ in ons land tussen 1850 en 1900 betekende industrialisatie en verbetering van landbouw, veeteelt en onderwijs.

Toen de eerste treinen bij station Ede stopten en de eerste verharde wegen rond Ede werden aangelegd, was de gemeente Ede nog niet ingesteld op de ontwikkelingen die haar door de verbeterde infrastructuur te wachten stonden. De mentaliteit was nog te veel dorps; alle activiteiten waren gericht op de eigen dorpsgemeenschap.

Daarom is het niet verwonderlijk dat verschillende landelijke vernieuwingen, met name op het gebied van economie en onderwijs, aan de in een socio-cultureel isolement verkerende Edese gemeenschap stilletjes zijn voorbijgegaan. Hier geen belangstelling

voor kunst en cultuur. Op de gemeentelijke begroting voor 1852 stond plotsklaps de post 'Voor inrichtingen tot bevordering van kunsten en wetenschappen', gevolgd door het te reserveren bedrag: 'nihil'. In 1853 was het niet veel meer, het stond alleen anders genoteerd: f 0,00. In 1856 werd f 30.-, in 1857 f 10.- en in 1858 f 35.- begroot. Daarna verdween de post van de begroting. Hier geen boerenleenbank, geen agrarische verbruikcoöperaties, geen landbouwverenigingsleven, geen introductie van rationele productiemethoden in de landbouw en in de veeteelt en geen school voor land- en tuinbouwonderwijs. Zelfs geen school voor ulo. De grote maatschappelijke veranderingen in Ede deden zich pas na 1900 voor. Vrijwel alle landbouwverenigingen en coöperaties werden in de twintigste eeuw opgericht, de meeste pas tijdens of na de Eerste Wereldoorlog.

Tussen 1850 en 1900 ontwikkelde Nederland zich tot een modern Europees land. Afgezien van het Rhijnspoor en de doleantie heeft in die tijd geen van de landelijke vernieuwingen op cultureel, sociaal en economisch gebied in Ede enig 'spoor' nagelaten. Wat elders gebeurde, was voor de inwoners van Ede een 'ver-van-mijn-bed-show'. Men concentreerde zich op zijn eigen levensomstandigheden; het kostte het gros van de Edese bevolking al moeite genoeg zich van een redelijk levensonderhoud te voorzien. In veel gevallen lukte zelfs dat niet.

Het leven van de gewone man. Ede, Stationsweg. (HME302671)

De *Geschiedenis van Ede* noteert op bladzijde 182 van deel I: 'Grote dingen geschieden er voorshands niet.' Het is een rake typering voor de periode 1850-1900. In de gemeenteraad werd in 1880 de opmerking gemaakt: 'Ede is een gemeente in ontwikkeling, waar nog ontzettend veel te doen is.'

Dat had men dus wel in de gaten, maar, aldus de raad, 'wilde men te snel voorwaarts, dan viel men in een put van

zware belastingen en grote schulden, waardoor de begonnen vooruitgang zeker ernstig zou worden bedreigd.' Gebrek aan durf, ondernemingszin en visie.

Bij het begin van de twintigste eeuw stond Ede op de drempel van de 'moderne' tijd, maar nog lang niet eróver.

Zie voor de vindplaatsen van de gegevens voor dit artikel: Bronnen, Literatuur en Noten, pag. 255 t/m 277 van mijn boek *Ede 1850-1900*. Tevens is gebruik gemaakt van: *H. Lintsen, F. Veraart, J.P. Smits, J. Grin, De kwetsbare welvaart van Nederland, 1850-2050. Naar een circulaire economie*, Amsterdam, 2018).

Vakantie in Ede begin jaren '50: 'De groenteboer!'

Joyce van den Berg

Begin jaren '50 van de vorige eeuw ging ik met mijn ouders voor het eerst op vakantie. In de Haagse straat waarin wij woonden – voornamelijk middenstand – was dat in die tijd beslist nog niet de gewoonte. Het vereiste dan ook de nodige voorbereiding. Een vriend van mijn ouders had familie in Ede, en op een goede dag reisde mijn moeder daarheen met enkele adressen van vakantieverblijven op zak om eerst eens poolshoogte te nemen. De keuze viel op een klein vakantieverblijf aan de Zonneoordlaan 8A (later Wildzoom 16), eigendom van het echtpaar Henk en Riek Schoonderbeek. En zo kwamen wij in Ede terecht en zouden daar nog vele jaren terugkomen, altijd op hetzelfde adres bij de familie Schoonderbeek, voor mij al gauw tante Riek en oom Henk.

Na enkele geslaagde vakanties in de zomer was het al gauw onze gewoonte geworden ook met de kerstdagen een huisje te huren. In dat huisje was alleen het hoognodige aanwezig en naast persoonlijke bagage moesten wij dekens, linnengoed en badgoed zelf meenemen. En wie had er in die tijd de beschikking over een auto? Bij ons in de straat was dat maar één man, een taxi-chauffeur.

Dus gingen we met de trein en om niet te veel handbagage te hebben, vulde mijn moeder een grote, djatihouten hutkoffer (een erfstuk van mijn grootmoeder, die in Indië had gewoond) met alles wat ze er maar in kwijt kon. Daarna ging deze kist ongeveer een week voor onze vakantie per vrachtwagen van 'De Snelle Visser' naar Utrecht, waar hij werd overgenomen door Expeditie Donkelaar uit Ede. Donkelaar leverde onze kist vervolgens af aan het adres Zonneoordlaan.

Een wagen van Transportbedrijf Expeditie Donkelaar (GA 21233)

En zo stapten wij eens een dag voor Kerstmis opgewekt met niet al te veel bagage in Den Haag op de trein. De reis naar Ede duurde – zonder overstappen – anderhalf uur: Gouda – Woerden – Utrecht – Driebergen-Zeist, waar kelners met bladen vol bekers balancerend op hun ene hand en grote kannen koffie in de andere langs de trein renden; talloze passagiers hingen uit de raampjes om een bekertje van 'de beste koffie van Nederland' te scoren. Als vervolgens het water in de sloot langs de spoorlijn een ongezonde, bleekwitte kleur kreeg door het afvalwater van de ENKA, zei mijn moeder: 'Trek je jas maar vast aan, we zijn er nu zo'.

Aankomen in Ede voelde altijd als thuiskomen. Daar was lunchroom De Timp aan het

stationsplein, waar ik misschien een flesje chocomel kreeg, als we op de bus moesten wachten. Een dergelijke consumptie kreeg je alleen in een café, want de supermarkt en de gezinsfles waren nog niet uitgevonden. En dan met de bus door de Grotestraat, dwars door het centrum, naar de halte Concordialaan. Dichter bij de eindbestemming kon je met het openbaar vervoer niet komen, dus verder werd het lopen langs het pad langs de spoorbaan Ede-Lunteren naar ons huisje, waar oom Henk en tante Riek ons al stonden op te wachten. Na een vreugdevol weerzien toch een domper: de kist met spullen was niet aangekomen!

Waar kon die beland zijn? Eigenlijk overal: in Utrecht blijven staan, bij Donkelaar blijven staan of helemaal zoek. Goede raad was duur. Tante Riek en oom Henk hadden ook geen auto en ook geen telefoon en het was de middag voor Kerstmis! Boodschappen waren er wel: tevoren had mijn moeder al lijsten met boodschappen doorgestuurd en deze waren door de verschillende leveranciers netjes afgeleverd. We hoefden dus niet te verhongeren. Alleen de groenteboer moest nog komen. Tante Riek suggereerde dat we hem misschien konden vragen langs Donkelaar te gaan om navraag te doen?

In het eerste stuk van de Grotestraat, tussen de Amsterdamseweg en de Molenstraat, zaten destijds twee groenteboeren: Gijs Veenendaal en Kees Veenendaal. Mijn moeder had gekozen voor Kees Veenendaal, de winkel met de hoge stoep. Hij had een goede klant aan ons, want wij waren vegetariërs en er was in die tijd geen sprake van vleesvervangers. Eventuele tekorten werden aangevuld door het eten van veel groente en fruit. En dus kwam Kees Veenendaal rond een uur of vier aanrijden met een enorme doos met groente en fruit vóór op de transportfiets. En ja, hij wilde wel even langs Donkelaar (aan de Klaas Katerlaan) rijden. Erg aardig van Kees, maar we zagen het somber in: bijna kerstavond!

Rond zeven uur zaten wij nog aan tafel toen er iets tegen het huisje bonkte en een benauwde stem vroeg of we open wilden doen. Er daar stond in het donker Kees Veenendaal met die loodzware djatihouten hutkoffer voor op de transportfiets, waarmee hij – over de onverharde weg - helemaal uit Ede naar de Zonneoordlaan was komen fietsen! Hij had onze kist inderdaad bij Donkelaar aangetroffen, maar daar hadden ze niet in de startblokken gestaan om deze nog vóór Kerst af te leveren. Kees had zich kwaad gemaakt en geroepen: ‘Dan neem ik dat ding zelf wel mee!’. En zodoende.

We waren verbijsterd en wisten nauwelijks wat te zeggen. Mijn moeder had nog de tegenwoordigheid van geest de groenteboer een goede fooi in de handen te drukken, en toen was hij alweer weg, voor hem was het ook kerstavond!

De winkel van Kees Veenendaal aan de Grotestraat 98 (GA 14158)

What's in a Name?

De Zandloper sluit met dit nummer de 50e jaargang af. De redactie vraagt zich al jaren af waar de naam *De Zandloper* vandaan komt. Heeft het iets te maken met de zandloper aan de preekstoel in de Grote Kerk die de dominee bij de tijd moest houden? En zo ja, wat dan? In de eerste Zandlopers zelf is er niets over te vinden. En ook in de bestuursnotulen van die tijd wordt er niets over vermeld.

Eerder dit jaar benaderde de heer *Kees van Rixoord* het Historisch Museum Ede voor iets heel anders. Hij meldde daarbij dat hij vijftig jaar geleden de vormgever van het logo van *De Zandloper* was. Eindelijk een aanknopingspunt! En uiteraard vroegen wij hem of hij duidelijkheid zou kunnen verschaffen. Hij antwoordde onder andere het volgende:

'Ik betwijfel of ik de volledige motivatie na vijftig jaar me nog kan herinneren waarvoor toen deze keuze is gemaakt, ik doe mijn best.

De naam 'Zandloper' is ontstaan bij de firma Pronk, een meubelgroothandel aan de Galvanistraat te Ede. Het bedrijf bestaat niet meer.

Eén van de medewerkers van (toen nog) Museum Oud Ede was de heer Beer Jager. Hem heb ik leren kennen via de Lutherse Kerk van Ede. Hij heeft mij gevraagd of het bedrijf waar ik werkte medewerking wilde verlenen aan een ledenwerfactie, bovendien ging het museum verhuizen van de Driehoek naar het voormalig NS-station. (Het Historisch Museum en de Vereniging Oud Ede vormden toen nog een twee-eenheid – red). Een groot gedeelte van de verzameling lag toen opgeslagen in een garage bij een bejaarden-centrum. De illustraties van de eerste Zandloper heb ik in die garage gemaakt.

De naam Zandloper is zeker niet ontstaan naar aanleiding van het kerkelijk gebruik, ik ken dat gebruik niet, maar kan me er wel iets bij voorstellen.

Het verzoek van Oud Ede was om - onder andere - een tijdschriftje op te zetten en daar tevens een naam voor te bedenken. Aan mij werd verzocht het grafische gedeelte voor mijn rekening te nemen.

Als je als ontwerper een combinatie kunt maken van een tijdschriftnaam en een bijpassend logo verhoogt dat de herkenbaarheid bij het publiek.

Een zandloper speelt een rol in de tijd, het overbrugt een bepaalde periode en is inmiddels zelf ook een voorwerp uit het verleden. Past dus goed bij een historisch museum. In de gestileerde vorm is het logo snel herkenbaar, juist door zijn eenvoud. Ook het gebruik van zand (Veluwe) heeft een rol gespeeld bij de keuze voor die naam.

De vorm is ontstaan doordat ik bij het ontwerpen gebruik heb gemaakt van een kalligrafiepen, de

Het omslag van de allereerste Zandloper

moderne versie van de ganzenveer. Die ganzenveer dus ook met een knipoog naar het verleden. Het verloop van dun/dik is nog herkenbaar. Hopelijk heb ik u wat verder geholpen.'

Na vijftig jaar dus eindelijk de oplossing van het raadsel!
Er zijn overigens nog heel veel Zandlopers in Nederland, waaronder basisscholen, wandelroutes, een ijzeren uitkijktoren op het Kootwijkerzand en een nieuwsbrief van samenwerkende rooms-katholieke parochies in Amersfoort.

Landgoed Het Planken Wambuis

Henk Nijenhuis

Nog duidelijk herinner ik mij de wandeltochten uit onze jeugd die wij op gezette tijden naar het *Mosselse Zand* maakten. Langs de Kreelse Plas liepen we naar de Mosselselaan, om vandaar de 'Kruuponder' te bereiken, een uniek stukje natuur met krepel hout, waar een fietspad door een dal liep. Vervolgens met een grote boog om boerderij Mossel en de boswachterswoning heen, het was immers verboden terrein, dan naar het Mosselse Zand, in onze ogen een onafzienbare vlakte van stuifzand, om ten slotte, na een dag zwerven door de ongerepte natuur, de lange terugweg naar huis te aanvaarden.

Henk Nijenhuis (1911-1989) schreef talloze verhalen over het Ede van vroeger. In *De Zandloper*, waarvan hij redactielid was, in de *Edesche Courant en Ede Stad*, en in vier boeken. Veel van zijn verhalen zijn nu terug te vinden op de website van de Vereniging Oud Ede (www.oudede.nl – Publicaties – Nijenhuis).

Uit de eeuwenoude geschiedenis van het landgoed *Planken Wambuis*, vroeger ook wel *Reemster Zand* genoemd, willen we een paar punten aanstippen. Deze uitgestrekte heide- en zandgronden afgewisseld met stukken bos, behoorden tot 1516 bij de bezittingen van kasteel Rozendaal. In genoemd jaar duikt een nieuwe eigenaar op, ene *Gerrit van Scherpenzeel*, onderdorst van de Veluwe. Hij kwam er goedkoop aan, want het landgoed werd hem simpelweg geschonken als dank voor de vele bewezen diensten. In 1579 werd *Dirck van Dorth* door aankoop de nieuwe bezitter, waarna nog heel wat namen volgen. Onder andere *Jan Torck*, die in 1872 een hoeve met herberg liet bouwen, bedoeld als pleisterplaats voor voerlieden op weg naar Arnhem, thans het bekende restaurant *Planken Wambuis*.

Restaurant Het Planken Wambuis 1928 (foto A.J. de la Mar)

Veiling

Na verloop van jaren komt het landgoed, in hoofdzaak door vererving, in bezit van de familie *Van Palland*. Omstreeks 1932 besloten de gezamenlijke erfgenamen van de overleden Frederik Jacob Willem Van Palland, er klinkende munt van te maken door het in publieke veiling te brengen. Op 16 oktober 1934 vond de verkoping plaats in hotel Welgelegen onder leiding van notaris Fischer. Meer dan tweehonderd belangstellenden kwamen opdagen, al waren daar vanzelfsprekend slechts enkele serieuze kandidaten onder. Het landgoed, ruim tweeduizend hectaren groot, waaronder de boerderijen Mossel en Nieuw-Reemst, was verdeeld in zesentwintig percelen, die afzonderlijk en in massa geveild werden. Mede daardoor duurde deze verkoping bijna de gehele dag, maar uiteindelijk werd dit prachtige natuurgebied tot grote voldoening van alle aanwezigen, onder wie burgemeester Creutz en de rentmeester baron Bentinck van Midachten, niet verkaveld, maar als één geheel verkocht. De nieuwe eigenaar werd het administratiekantoor *Unitas NV* vertegenwoordigd door de heer C.J.P. Versteeg, rentmeester te Amerongen. De koopsom bedroeg f 240.340,- plus nog eens f 66.150,- voor de houtopstand totaal dus f 306.490,-, voor die jaren een heel bedrag.

Thans (1984, red.) valt het Planken Wambuis onder Staatsbosbeheer en is nog altijd, mits men zich aan bepaalde regels houdt, een bezoek overwaard. Helaas is het Zand tot verboden gebied verklaard, waardoor de onbezorgde zwerftochten uit onze jeugd niet meer mogelijk zijn. (*Edes Nieuwsblad*, 2 februari 1984)

HET PLANKEN WAMBUIS

FRAAIE DUNNENBOSCHEN IN HET ZUIDELIJK GEDeelTE VAN HET GEBIED

Bring eens een bezoek aan de wijde velden en de diepe rust van het Planken Wambuis, waar geen palen van mijn en dijn uren vrijen gang beperken en ge zult u ongetwijfeld de voorkeur kunnen verklaren, die menig hupsoever, fotograaf en kunstenaar reeds heeft voor dit wijde land met zijn hoesjenden inhoud, verre einders en zuivere sfeer – een voorkeur, die het ten volle verdient.

Grootte en natuurlijke gesteldheid van het Planken Wambuis ten N. van den Rijkstraatweg Ede-Arnhem)

Heide	963	H.A.	86	A.	80	c.A.
Dennen	293	"	64	"	50	"
Opgaaende boomen enz.	48	"	84	"	65	"
Zand	275	"	73	"	70	"
Hakhout	178	"	11	"	60	"
Boow/weiland en erven	67	"	92	"	68	"
Ten Z. van den Straatweg in hoofdzaak dennen en beukenbossen	1828	H.A.	15	A.	93	c.A.
	179	H.A.				
Totaal	2007	H.A.	13	A.	95	c.A.

WILT GE WAARLIJK BUITEN WONEN, DAN LIGT HIER UW KANS

Uit de brochure bij de veiling van het Planken Wambuis 1934

Nieuwe leden

S. Verduijn-Zigterman
M. Septer
H. Dijkhuizen
H. Hendriksen
A. Dolderen
V. Herkendaal
A. Riessen -van Eerten
J. Wingerden|

M. van der Velden|
B.P. Asselt
W. Loeve
T. Dams
J. de Vries
P. Gisbergen
A. de Vries
R. Roosmond

Allen woonachtig in Ede.

Bewoners Planken Wambuis 1939-1950

Tineke van der Berg-van Bommel

Vanaf September 1939 woonden mijn grootouders Karel Lourens en Disje Lourens-Kleyer op resaurant Het Planken Wambuis in Ede. Zij runden daar samen het toenmalige vrachtwagencafé, een pleisterplaats voor chauffeurs en tevens mensen van de wegenwacht.

In die tijd reed de wegenwacht op een motor met zijspan. Bekende mensen uit die tijd zijn de heren Spijkerman en Poot.

Waar momenteel achter Het Planken Wambuis een fietspad is aangelegd, bevond zich vroeger een boomgaard met kersen, appels en perenbomen. Er werden geiten en kippen gehouden, tevens een varken als aanvulling op de voedselvoorziening.

Elektriciteit was er niet, daarvoor waren er olielampen; voor het koken en verwarming was men afhankelijk van een groot fornuis, dat met hout gestookt werd. Het water kwam uit de pomp achter in de keuken.

Disje Lourens was 's morgens om 4:30 uur al in de weer om eieren te bakken op het grote fornuis voor chauffeurs die kwamen pauzeren.

Het echtpaar Lourens-Kleyer

Pleisterplaats voor de Wegenwacht

Er zijn verschillende betekenissen aan de naam Planken Wambuis gegeven, maar in het kader van de verzorgende taak die onze grootmoeder had, is de benaming *Beschutte Verblijfplaats* misschien wel het meest op zijn plaats.

Wat betreft de levensmiddelen die men daar nodig had: de eieren kwamen uit Barneveld, de boter werd door de fa. Brinkers geleverd, terwijl het brood van bakker Nuland uit Oosterbeek kwam. De andere boodschappen werden per fiets en later op de Solex door onze grootmoeder gehaald .

Na de Tweede Wereldoorlog vonden er jachtpartijen plaats in de bossen rond de Planken Wambuis. Prins Bernhard, de heren Bruins Slot en Fentener van Vlissingen namen na hun jachtpartij hun intrek in de fraai gemeubileerde jachtkamer, waar zij de zelfgemaakte erwtensoep van Disje Lourens nuttigden. De boswachters in die tijd waren de heren Materman en Van Weert met wie een goed contact werd onderhouden.

In 1950 vetrok het echtpaar Lourens-Kleyer naar de Kleefseweg in Ede, om daarna naar Breda te verhuizen. Karel Lourens is op 88-jarige leeftijd overleden, Disje Lourens-Kleyer op 91-jarige leeftijd, beiden in Breda.

Agenda

- t/m 31 maart 2023, tweede verdieping Cultura: **Expositie ingericht door het HME '100 jaar ENKA-mode in beeld.'**

- 9 december: vanaf 17:00 uur (16:30 uur inloop), **Atrium Cultura: Verhaal van Gelderland Café met Dolly Verhoeven en Rudolf Bosch onder leiding van René Arendsen. Zie pagina 14.**

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De Vereniging, opgericht in 1924, benoemt haar doel in art 2 van haar statuten, samen te vatten als: *Het bevorderen van de kennis en de belangstelling voor geschiedenis, archeologie en monumentenzorg betreffende de gemeente Ede en het waken over het cultureel erfgoed en al die zaken die van historische, stedenbouwkundige, architectonische en/of landschappelijke betekenis zijn.*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Hans Post (secretaris), Wim Bruijnes (penningmeester) & Patty Gonggrijp.

Leden;

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2023 € 17,50.

Ereleden van de vereniging zijn Hetty Blauw-de Wit & Kees van Lohuizen.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, Jaap van Ree en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: BladNL, ISSN 1384-7090

Correctie: Van het artikel Een Halve Eeuw Ede - 9 in de vorige Zandloper (2022-3) zijn de laatste woorden weggevallen. De laatste zin luidt volledig: 'Geheel in de traditie van de raad werd ook geen subsidie verstrekt.'

HOUT EN BOUWSTOFFEN IMPORT BV

Voor al uw hout en bouwmaterialen
Frankeneng 20 in Ede
0318-636921

Het Vishuis Ede
Grotestraat 2
6711 AM Ede
tel. 0318-846575

KREEFT

BOUW EN ONDERHOUD SINDS 1896

- 📌 ONTWIKKELING
- 📌 NIEUWBOUW
- 📌 ONDERHOUD
- 📌 RESTAURATIE

INFO@BOUWBEDRIJFKREEFT.NL 📌 BOUWBEDRIJFKREEFT.NL

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Verf Hout Wandplaten Behang
Raamdecoratie Gereedschap IJzerwaren Electra

Dit alles natuurlijk bij:

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL.(0318) 611680

Wij geven u een deskundig advies, zagen voor u en bezorgen gratis

**FIETSEN
FITNESS**

maxstein
TWEEWIELERS EDE

SLIJKRUIKWEG 30 • EDE • WWW.MAXSTEIN.NL

MONDIAL MOVERS
Waaijenberg Groep

**VERHUIZEN IS OVERAL HETZELFDE
SERVICE NIET.**

Offerte aanvragen?
www.waaijenberg.nl

Tel: +31 (0)318 - 62 45 55 / Email: info@waaijenberg.nl / www.waaijenberg.nl

Kwestie van smaak en liefhebberij

KREELSE KOE

www.kreelsekoe.com